

Impact Factor: 6.017

ISSN: 2278-9529

GALAXY

International Multidisciplinary Research Journal

Special Issue on Tribal Culture, Literature and Languages

National Conference Organised by
Department of Marathi, Hindi and English

Government Vidarbha Institute of Science and
Humanities, Amravati (Autonomous)

13 Years of Open Access

Managing Editor: Dr. Madhuri Bite

Guest Editors:

Dr. Anupama Deshraj

Dr. Jayant Chaudhari

Dr. Sanjay Lohakare

www.galaxyimrj.com

About Us: <http://www.galaxyimrj.com/about-us/>

Archive: <http://www.galaxyimrj.com/archive/>

Contact Us: <http://www.galaxyimrj.com/contact-us/>

Editorial Board: <http://www.galaxyimrj.com/editorial-board/>

Submission: <http://www.galaxyimrj.com/submission/>

FAQ: <http://www.galaxyimrj.com/faq/>

आदिवासी मराठी कथालेखकांच्या कथालेखनाची भाषाशैली

प्रा. श्री. यशवंत ढवळा भांडकोळी
मराठी विभाग,
शेठ ज. नौ. पालीवाला वाणिज्य महाविद्यालय,
विज्ञान आणि कला महाविद्यालय पाली,
ता. सुधागड, जि. रायगड - ४१० २०५.

प्रास्तावना -

मराठी आदिवासी कथेतील भाषाशैलीचा अभ्यास करताना महाराष्ट्रातील आदिवासी समाज हा विविध प्रांतात विभागलेला आहे. महाराष्ट्रात त्यांच्या एकूण ४७ जमाती आहेत. या प्रादेशिक भिन्नत्वानुसार त्यांच्या विविध बोलींची भिन्न भिन्न रूपे दिसून येतात. त्यामुळे त्यांच्यामध्ये सांस्कृतिक विविधता दिसून येते. त्यांच्या बोलींची लय, लकब, खुब्या, खाचाखोचा, बोलीचा गोडवा, उच्चार व्यवस्था, म्हणी, वाक्प्रचार, लोकगीते, संवाद, प्रतिमा, प्रतीके, रूपक, अलंकार, शब्दसंग्रह, संकल्पना, आचारविचार, रीतिरिवाज, त्यांच्या परंपरा, त्यांची जीवनशैली यामधून कथालेखकांच्या भाषाशैलीचे खास विशेष दिसून येतात. त्यामुळे कथेचे भाषासौंदर्य खुलून दिसते. तसेच त्या त्या प्रदेशाची प्रादेशिक वैशिष्ट्ये ठळकपणे दिसून येतात. यातील काही विशेष मराठी कथेत दिसत असले तरी आदिवासी साहित्यातील भाषासौंदर्य हे इतर साहित्यप्रवाहांपेक्षा वेगळे आहेत. हा समाज अतिशय दारिद्र्यात जीवन जगताना दिसतो. त्यांचे वास्तव्य डोंगरदऱ्या, कड्याकपाऱ्यातून ते जीवन जगतात. तेथील नद्या, ओढे, निसर्गातील झाडेझुडपे हे निसर्ग चित्रण जसे येते. त्याचप्रमाणे गरीब श्रीमंतीची दरी ठळक होताना दिसते. शेठ, सावकार - जमिनदार - व्यापारी यांच्याकडून होणारी अवहेलना, अर्वाच्या भाषेतील शिव्या, दारिद्र्य, उपासमार, भूकबळी, शिक्षणाची परवड असे वेगवेगळ्या पातळ्यांवरील शोषणाचे दाहक वास्तव असल्याने त्याला दुःखाची किनार आहे, त्यामुळे प्रस्थापित साहित्यातील सौंदर्यापेक्षा मराठी आदिवासी कथेतील भाषासौंदर्य वेगळे आहे. म्हणून आदिवासी साहित्याची समीक्षा करताना सौंदर्याच्या फुटपट्ट्या बदलाव्या लागतील. आदिवासी

कथेच्या भाषेचे स्वरूप समजून घेताना प्रत्येक कथालेखक आणि कथालेखिका यांच्या भाषाशैलीचे विशेष विचारात घेतले आहेत.

उषाकिरण आत्राम, माधव सरकंडे, संजय दोबाडे, नजूबाई गावीत, बाबाराव मडावी, सुनील गायकवाड, संजय लोहकरे यांनी आपआपल्या बोलीतून कथालेखन केले आहे. त्यांच्या बोलीला लय, ताल, सुर, एक वेगळा लहेजा आहे. काही निवडक शब्द, म्हणी, वाक्प्रचार, रूपक, प्रतिमा, प्रतीके, लोकगीते, घोषवाक्ये, निसर्गवर्णने व काही संकल्पना आल्या आहेत. त्यांची भाषाशैली चिंतनशील उपसात्मक, चित्रदर्शी, काव्यात्मक आहे. ग्रामीण शिवराळ बोलीतील शब्दांचा वापर समर्पक आलेला आहे. आदिवासी कथालेखकांनी आपल्या वेगवेगळ्या बोलीभाषेतून कथालेखन केले असल्याने प्रादेशिक वैशिष्ट्ये आणि सांस्कृतिक विविधतेचे दर्शन घडते.

कोणत्याही ललित साहित्यकृतीत भाषा या घटकाला विशेष महत्त्व असते. कारण त्या कलाकृतीतील आशय भाषेतून अभिव्यक्त होत असतो. त्यामुळे काय सांगितले आहे तो आशय आणि कसे सांगितले आहे ती अभिव्यक्ती होय. कथेचा मर्यादित अवकाश आणि कथानक, कथेतील पात्रांची जडणघडण, संवाद, वातावरणनिर्मिती, हे सर्व त्या साहित्यकृतीचे एकसंघ सेंद्रिय घटक असतात. या सर्वांना व्यक्त करणाऱ्या भाषाशैलीतून कथा आकाराला येत असते. त्यामुळे भाषा हा घटक कोणत्याही साहित्यकृतीत अपरिहार्य ठरत असतो. प्रत्येक साहित्यप्रकारानुसार भाषाशैली बदलत असते. लेखकाला जो जीवनानुभव आलेला असतो, तो अनुभव भाषाशैलीच्या अनुषंगाने योग्य शब्दांची निवड करत तो कलात्मकरित्या मांडत असतो. त्यामुळे लेखकाची एक शैली असते.

कथनात्मक साहित्याची निर्मिती ही कल्पित वास्तवावर आधारलेली असते. या संदर्भात सुधा जोशी यांचे विधान लक्षात घेण्यासारखे आहे. त्या म्हणतात, "कथेची भाषा ही एका कल्पित विश्वाची भाषा असते, ते कल्पित विश्व निर्माण करणारी ती भाषा असते. ज्या अर्थाने कवितेची भाषा नेहमीच्या भाषेहून वेगळी, लक्ष वेधून घेणारी असते, त्या अर्थाने कथेची, कथात्मक साहित्यकृतीची भाषा लक्षवेधक नसते. ती सामान्यतः नेहमीच्या व्यवहारातल्या

परिचित भाषेचा आभास निर्माण करणारी असते. वस्तुतः व्यावहारिक भाषेहून तिचे स्वरूप भिन्न असते.”^१ खरे तर कथालेखक हा शब्दांची योग्य निवड करून भाषेत सौंदर्य निर्माण करत असतो. त्यामुळे लेखक हा वास्तवाला काल्पनिकतेची जोड देऊन भाषेच्या आधारे कलात्मक मांडणी करत असतो. या मांडणीचा वाचकांवर योग्य परिणाम घडून येत असतो. लेखक समाजातील विविध घटना घडामोडीचे, बदलांचे चित्रण समकालीन समाजातील घटीत - अघटीते, मानवी जीवनातील भावसत्य, निसर्गातील पशुपक्षी, प्राणी, जीवजीवाणू यांचे सुक्ष्म चित्रण आपल्या लेखनातून करत असतो.

लेखक ज्या समाजव्यवस्थेत जगत असतो. त्या भौगोलिक प्रदेशाच्या परिघातून त्याचे व्यक्तिमत्व घडत असते. म्हणून त्या प्रदेशातील भाषेचा त्याच्यावर प्रभाव असतो. भाषेची जडणघडण, तिचे व्याकरण, म्हणी, वाक्प्रचार, शब्दसंग्रह, प्रतिमा, प्रतीके, रूपक, अलंकार या सर्वांमधून भाषासौंदर्याची प्रचिती येत असते. या संदर्भात आदिवासी साहित्याचे ज्येष्ठ अभ्यासक डॉ. संजय लोहकरे यांचे विधान विचारत घेण्यासारखे आहे. ते म्हणतात, “बोलींना स्वतःचे सौंदर्यशास्त्र आहे. बोलींचे सौंदर्यशास्त्र उलगडताना त्यातल्या म्हणी, वाक्प्रचार, उखाणे, शिव्या, शब्दबंध, कोडी इ. भाषिक प्रयोग बोलीला सौंदर्य निर्माण करतात. त्या शिवाय बोलीचे अस्सल रूप पाहायला, ऐकायला मिळणार नाही. कोणत्याही प्रमाणभाषेला बोलींमुळे समृद्धता येते.”^२ म्हणून बोली टिकल्या तर संस्कृती टिकेल. त्यामुळे मराठी भाषा समृद्ध होईल.

उषाकिरण आत्राम यांची कथालेखनाची भाषाशैली -

आदिवासी मराठी साहित्यातील कथालेखिका उषाकिरण आत्राम यांनी गोंडी बोलीतून कथालेखन केले आहे. त्यांच्या लेखनशैलीला परिवर्तनाची धार आहे. त्यांच्या भाषाशैलीचे विशेष समजून घेताना या कथासंग्रहातील काही निवडक शब्द, म्हणी, वाक्प्रचार, रूपक, प्रतिमा, प्रतीके, अलंकार इत्यादी लक्षात घ्यावे लागतील. त्यांची कथा वर्णनापेक्षा चिंतनशीलतेकडे झुकताना दिसते. त्यांच्या कथेत आलेले खास गोंडी आदिवासी बोलीतील निवडक शब्दसंग्रह - रागीस्ट, सरकुंडया इत्यादी शब्द आदिवासी संस्कृतीची ओळख करून देतात. या कथासंग्रहात आलेल्या

म्हणी- जसे - 'सरड्याची धाव कुपावरी न, गोंडाची अक्कल, गांडीमंदी' (पृ.क्र. १७) यातून तत्कालीन प्रस्थापित समाजव्यवस्थेचा आदिवासींकडे पाहण्याच दृष्टीकोन लक्षात येतो. त्यांच्या या कथासंग्रहातील काही वाक्प्रचार असे आहेत - बहाना करणे, कुत्सित हसणे, जीवाची लाही लाही होणे तर काही कवने, घोषवाक्ये, प्रतिमा - प्रतीके आलेली आहेत.

प्रतिमा - 'रानजुईसारखी लाजरी इंद्रायणीसारखी सदैव खळखळत हसणारी' (पृ. क्र. ९) 'तिखाडी फुलासारखे' (पृ. क्र. ९), 'तो बहाव्यासारखा फुलला होता' (पृ. क्र. १२), 'केळीच्या खांबासारखी' (पृ. क्र. १८), 'डोळ्यात पेटणारी आग' (पृ. क्र. १५) यासारख्या अनेक प्रतिमा आल्या आहेत. तर त्यांच्या या कथासंग्रहातून प्रतीके देखील आलेली आहेत. प्रतापराव पेशव्याच्या अनेक काळ्या कुप्रवृत्तीचे प्रतीक म्हणून या वाड्याचे वर्णन येते. जसे - "पहाड उतरणीवर सुसज्यचिरेबंदी वाडा! ऐश्वर्य, सुसंपन्नता! गडीमाणसांची वर्दळ! दिमाखात मिरवणारा हा वाडा अनेक घटनांचा साक्षीदार होता. वाड्याची प्रत्येक शीळा प्रतापरावाच्या काळ्या कर्तृत्वावर सावली घालायची! आणि वाड्यात चमकणारे हंडयाझुंबर वेळप्रसंगी डोळे मिटायचे!" (पृ.क्र. ६). तर या कथासंग्रहात आलेले निसर्गवर्णन लालित्याचा प्रत्यय देणारी आहेत. जसे - "हिरव्याकंच वेली, महावृक्षांना बिलगुन, नानारंगाच्या फुलांनी हसायच्या! दाटीवाटीनी वाढलेली वृक्ष कुणाच्या खांबावर, कुणाच्या कुशीत, कुणाच्या अंगावर एकमेकांच्या आधारांनी निळ्या आकाशाकडे झेप घेत घेत नांदायची! शांती, बंधुत्वाची, समतेची याद देत! रानफुलांच्या विविध रंगांनी, गंधांनी जीव सैल होवून डोळ्यांची तहान भागायची! निळ्या आभाळाखाली निळे पिसारं फुलवित मोरणीही नाचायची!" (पृ.क्र. ५). अशा प्रकारे उषाकिरण आत्राम निसर्गसौंदर्याचे मोहक, अस्सीम प्रत्यय आणून देतात. याशिवाय त्यांच्या या कथासंग्रहातून घनदाट अरण्यातील पशुपक्षी, आणि सजीवसृष्टीचे दर्शन घडते.

माधव सरकुंडे यांची कथालेखनाची भाषाशैली -

माधव सरकुंडे हे आदिवासी साहित्यातील महत्वाचे कथालेखाक आहेत. त्यांचा 'सर्वा' हा कथासंग्रह १४ एप्रिल २००० साली प्रकाशित झाला आहे. त्यांनी आंध, वऱ्हाडी बोलीतून

कथालेखन केल्याने या कथा आशयघन झाल्या आहेत. ही बोली लय, ताल, सुर एक वेगळा लहेजा घेऊन येते. त्यांची लेखनशैली चिंतनात्मक, उपसात्मक, चित्रदर्शी, काव्यात्मक आहे. त्यांच्या 'एस. टी' या कथेतील बाजारातील बसस्थानकावरील चित्रदर्शी लेखनशैलीचा नमुना जसे - "एकाही माणसाच्या अंगावर धड कुडते नव्हते. सर्वांचेच कुडते सफेद; परंतु एकाही कुडत्यात सफेदी शोधूनही सापडणार नव्हती. सर्वांचेच कुडते मळकट कळकट, काही तर नुसत्या बंडयाच घालून. चारदोन उघडेच कमरेला फक्त झिरमीर धोतर गुंडाळून. बायांचं तर सांगूच नका. त्या सर्वच्या सर्व गांधीजीच्या अनुयायी वाटत होत्या. कारण प्रत्येकीच्या अंगावर हातमागाचे लुगडे होते. त्यांचे रंगही इतके विटके की एखादे सुंदर चित्र रंगकांड्यांनी रंगविले असता जसे बेढब दिसते तशा त्या बायां लुगड्यामध्ये दिसत होत्या. त्यांच्यासंगचे पोरंबाळं तर त्याहूनही किळसवाणे. त्यांचे नाकं शेंबडा मेकडानी शिगोशिग भरून होते. त्यात आणखी भर म्हणजे आंबे खाऊन त्यांनी हात धुतले नव्हते. त्यांच्या चिकट हातावर माशांचे मोहळ फिरत होते. कुणी मनगटानेच शेंबुड पुसे. त्यांच्या आईवडीलांना त्याचे काहीच वाटत नव्हते. तेही बाकडांवर बसायचे सोडून खाली बसले होते. भोवताल खूप घाण होती. त्यांना त्यांचेही काही सुतक नव्हते. फक्त एखादी एसटी येताच ते बावळटावाणी ओरडायचे. "राम्या! सित्या! गंप्या! कोन्ती एसटी व्हय ते!" (पृ.४६). त्यांचे दारिद्र्य, अज्ञान व भोळेपणा याचे अस्सल चित्रण आले आहे.

या कथासंग्रहात अस्सल आदिवासी बोलीतील शब्द, म्हणी, वाक्प्रचार, प्रतिमा, प्रतीके, स्थानिक बोलीतील संकल्पना आणि घोषवाक्ये यामुळे कथालेखन वास्तवदर्शी झाले आहे. काही नमुन्यादाखल शब्दसंग्रह - चखोट, बखंम, रेहकला, चाफलते, हटकून, बोंबाड, घाबरा, घासलेट, घुमन्या, पातरं-दुरणा, इरक्तीला, काल्हा, इखान, यासारखे अनेक शब्द या कथासंग्रहात आलेले आहेत. तर काही हिंदी व इंग्रजी भाषेतील शब्द ओघाने येतात. मात्र कथाशयात कोणतीही बाधा येत नाही.

काही संकल्पनांचा वापर कथालेखानात अचूक केला आहे.

घुमण्या - मासे पकडण्यासाठी बांबूपासून तयार केलेले साधन.

कोपरा - भाकर करण्यासाठी लाकडापासून तयार केलेले साधन त्याला पळपोट अथवा कोपरा म्हणतात.

वळाणी - पाऊस पडून गेल्यानंतर विविध पिके पेरण्यासाठी, दोन तीन दिवस जमीन सुकून घावी लागते. तेव्हा ती पेरण्यायोग्य होते. त्याला वळाणी किंवा वपसा म्हणतात.

याबरोबरच या कथासंग्रहातील कथांमधून काही म्हणी आल्या आहेत -

१) आय ना आप्पाचे अन् बिना मायबापाचे, २) हातावर आणनं आणि पानावर खाणं, ३) आम्ही तसे तुम्ही अन् सरके बसा मामी, अशा म्हणी आल्या आहेत.

या कथासंग्रहातील आंध आदिवासी बोलीतील आणि हिंदी भाषेतील काही वाक्प्रचार कथेचे भाषासौंदर्य वाढविण्यास मदत करतात. उदा. गुरोळा करणे- गुळण्या करणे/चुळ भरणे, दुचित बसणे- चिंताग्रस्त होऊन बसणे, पायखुटी घालणे - अडथळे निर्माण करणे, चहाळ घेणे - शोध/अंदाज घेणे, कामाचा रोंभा होणे- कामाचा खोळंबा होणे, यासारखे अनेक वाक्प्रचार या कथासंग्रहातून आलेले आहेत.

या कथासंग्रहात आलेल्या प्रतिमा - ती लाव्हंसारखी शिवारांनी भटकत होती, उरात धगधगणारा ज्वालामुखी, काळी सावली, काळीकुट्ट पावसाळी रात्र, आंधाराचे साम्राज्य, रात्र हळूहळू नशेसारखी चढत होती, अंधार गजकरणासारखा वाढत होता, माणसांच्या अंदमानात हरवलेल्या गलबतासारखी ती भटकत राहिली, सगळ्या शिवाराला काविळ झाल्यासारखे वाटत होते. इत्यादी. तर या कथासंग्रहातील प्रतीके - मरतूकडे कुत्रं, करडया रंगाचे सरडयाचे पिल्लू, किसन्या प्रेषितासारखा अवतिर्ण व्हायचा इत्यादी.

या कथासंग्रहात आलेली काही घोषवाक्ये/सुभाषिते उदा. 'जो दुसऱ्यासाठी जगतो तो खरा जगतो'.

या कथासंग्रहात कथाशयाच्या अनुषंगाने ग्रामीण शिवराळ बोलीतील शब्दांचा वापर कथेच्या भाषिक सौंदर्याला जिवंतपणा आणून देतो. जसे. 'सर्वा' या कथेतील देशमुखाचा गडी

गरीब सटवीला खळ्यातील सर्वा वेचताना तिचा अपमान करून शिव्या देतो. उदा. “ये... बाई निघतू की नाही खळ्याच्या बाहेर. भोसडीचे आंधोडे.....” किंवा “ये बाई ऊठतू की नाही त्या खळ्यातून, का घालू मानत विळा!” (पृ. १२) ‘लुगड’ या कथेत ‘सांडया मुखाचं, किसमळ्या तोंडाचं, सपाट पायाचं, ढोर चखोट (पृ. ६४) हे शब्द कथाशयात समर्पक बसलेले दिसून येतात.

संजय दोबाडे यांची कथालेखनाची भाषाशैली -

संजय दोबाडे हे आदिवासी साहित्यातील महत्वाचे लेखक आहेत. त्यांचा ‘पितळ’ हा पहिला कथासंग्रह २०११ साली प्रकाशित झाला आहे. त्यांनी त्र्यंबकेश्वरी बोलीतून आणि प्रमाण मराठीतून कथालेखन केले आहे. त्यांनी खेड्यापाड्यातील सर्वसामान्य माणसांचे दुःख, वेदना, दारिद्र्य ओघवत्या भाषाशैलीतून अस्सलपणे टिपले आहे. त्यांच्या कथेची भाषा ही वाचकांना अस्वस्थ करून विचारप्रवृत्त करायला लावते.

संजय दोबाडे यांच्या या कथासंग्रहात आलेले त्र्यंबकेश्वरी आदिवासी बोली, प्रमाण मराठी व हिंदी, इंग्रजीतील शब्दांची संमिश्रण झालेले दिसून येते. या कथासंग्रहातील त्र्यंबकेश्वरी आदिवासी बोलीतील काही निवडक शब्दसंग्रह -

सादी - साधी, डोरलू - मंगळसूत्र, हुंदाडलं - मारलं, ओकारी - उलटी, येरीबिर - उगाच/विनाकारण, मोकार - भरपूर, आमुश्या - अमावस्या, इकला - विकला, लगीन - लग्न, इचार- विचार, माह्याशी - माझ्याशी, साळा - शाळा, भुशान - मोठेपणा, शिटा- माणसे, सोंगणी - याटाळणी/कापणी, असे अनेक शब्द आलेले आहेत. तसेच या कथासंग्रहात आलेले अनेक इंग्रजी शब्द कथाशयात चपखल बसले आहेत.

या कथासंग्रहात आलेल्या विविध संकल्पनांमधून कथाशय अधिक स्पष्ट होत जातो.

वीर - आदिवासी समाजामध्ये आदिम पुरुष किंवा पराक्रमी व्यक्तीच्या नावाने मुखवटे तयार करून होळी या सणाच्या दिवशी त्यांची पूजा केली जाते.

मेढ - आदिवासी समाजामध्ये घर करण्यासाठी अथवा कुंपण (वाडगा) करण्यासाठी जंगलातून दोन बेचक्या असलेले छोटे लाकूड तोंडून आणतात. त्याला मेढ म्हणतात.

मेट - डोंगरावरच्या सपाट जागेवर पाच - पन्नास घरांची वस्ती असते. त्याला मॅट असे म्हणतात.

वायला देणे/घेणे - पुर्वीच्या काळी एकत्र कुटुंबपध्दती होती. यातून एखादा भाऊ बाजूला होऊन आपला सगळ्या संपत्तीतून वेगळा हिस्सा (वाटा) घेऊन स्वतंत्र संसार सुरू करतो.

या कथासंग्रहात आलेल्या म्हणी आणि वाक्प्रचार कथेच्या सौंदर्यात भर घालतात. म्हणी - उदा. १) असून अडचण नसून खोळंबा, २) हाडाचं बेणं करून पेरलं आन् रगताचं पाणी करून शिंपल. इत्यादी. या कथासंग्रहात आलेले वाक्प्रचार- उदा. १. टांगा पलटी होणे - शुध्दीतून जाणे, २. खाडा करणे - गैरहजर राहाणे, ३. बिशाद नसणे- हिंमत नसणे, ४. झक मारणे - नाईलाज होणे, इत्यादी वाक्प्रचार येतात.

या कथासंग्रहातील प्रतिमा कथाशयाशी एकरूप होतात. उदा. चवताळलेल्या वाघीणीसारखी (४२), दावं तोडून वासराच्या मागं धावणाऱ्या गाईसारखी (पृ. ८४), आग्या मोहळ उठावं तसा चवताळून उठला (पृ. ८८), आयुष्यभर आपल्या गुहेत गुरगुरणारा वाघ आज आपल्या झोपडीत शिरून बे बे करतोय (पृ. ८८), सापासारखा कधी फणा वर काढतील याचा काही नेम नव्हता (९६), पिवळ्या धम्मक सापासारखं पीक वाऱ्यावर डोलायचं (पृ. १३८) यासारख्या अनेक प्रतिमा येतात.

या कथासंग्रहातील प्रतीके उदा. मांजरासारखा दबकत (पृ. २), पितळ्या देव जिभल्या चाटत (पृ. ७), मेलेल्या जनावराचे लचके तोडणाऱ्या गिधाडासारखा (पृ. ६८), इंगळ्या काळजाला डंका मारत होत्या (पृ. १०८), द्रोणाचार्यांनी एकलव्याचा अंगठा (पृ. १३८) इत्यादी प्रतिमा व प्रतीके या कथासंग्रहात आलेली आहेत.

या कथासंग्रहात आलेली घोषवाक्ये / सुभाषिते:-

'अतिथी देव भवं', (पृ. ७९), 'सबका का फल मीठा होता है!' (पृ. ११६).

या कथासंग्रहात आलेले ग्रामीण बोलीतील शिवराळ शब्द कथाशयाशी एकरूप होतात. त्यामुळे कथासंग्रहाच्या भाषासौंदर्यात भर पडते. 'राजकारण' या कथेमध्ये सुदाम पाटील आणि खंडू पाटील ग्रामपंचायत निवडणूकीनंतर सुदाम पाटील हौसाला पैसे देऊन गेला हे खंडू पाटलाला कळताच तो तिच्या घरी येऊन चौकशी करतो. "काय म्हणत व्हता तो भडवीचा सुदाम्या?" म्हणून खंडू पाटील तिलाच सरपंच बनवायचा निर्णय घेतात, तेव्हा दामू पोटदुखे नाराज होतात. त्याची समजूत काढताना खंडू पाटील म्हणतो, "तो हरामखोर सुदाम्या सरपंच झाला तर चालल का तुम्हाला....." (पृ. ९३). हौसाने सरपंच पदाचा राजनामा द्यावा म्हणून तिचा नवरा बाबूराव आग्रह करतो. पण गावात भ्रष्टाचार वाढेल म्हणून ती राजनामा देत नाही. पण एके दिवशी उपसरपंच पोटदुखे आणि सरपंच हौसाबाई ग्रामपंचायतीच्या कार्यालयात पाणीपुरवठा आणि नळयोजना याविषयी चर्चा करत असतानी पोटदुःखेनी तिचा हात धरला. त्यावेळी त्या दोघांमधील भांडणाचा शिवराळ भाषेतील संवाद -

हौसा:- पोटदुखे, जरा लांबून बोला. जास्त लाळघोटेपणा केला तर मी अजिबात खपवून घेणार नाही." (पृ. ९९)

पोटदुखे :- "नाही तर काय करशील गं भवाने?" (पृ. ९९)

त्यावेळी ती घरी जाऊन नवऱ्याला घडलेला सर्व प्रकार सांगते. त्यावेळी तिचा नवरा बाबूराव तिलाच दोष देत म्हणतो, "तूच रांडीची कशाला शेण खायला जातेस? शंभरदा सांगितल राजीनामा दे म्हणून. पण तुलाच सतरा जणांखाली झोपायची चटक लागलेय आणि कोणी नुसता हात धरला तरी सती सावित्रीचा आव आणितेय." (पृ. १००) त्याचा राग शांत झाल्यावर त्याने आणून दिलेला एक-एक दागिना त्याचा अंगावर फेकत ती म्हणते, "घे मेल्या. मोठया कौतुकाने आणले व्हते ना. घाल तुझ्या मडयावर (पृ. १००), 'संशयपिश्चाच' या कथेमध्ये भडवीच्या, भाडया, हिजडया नाच्या, च्यायला (पृ. ५८), 'हॉटेल' या कथेमध्ये भुकडया, भाडखावान्लाबी (पृ. १३३) '१३२ ब', 'ब्रेन ट्युमर', 'खुरासण्याची फुले, 'गुलामी' या कथांमधून

अशा प्रकारची ग्रामीण बोलीतील शिवराळ शब्द येताना दिसतात. एकूण कथासंग्रहसतील भाषासौंदर्य ग्रामीण वातावरणाशी एकरूप होताना दिसते.

कों. नजूबाई गावित यांची कथालेखनाची भाषाशैली -

कों. नजूबाई गावित या आदिवासी साहित्यातील महत्त्वाच्या कथालेखिका आहेत. त्यांचा 'नवसा शिलणीचा एल्गार!' हा कथासंग्रह जानेवारी २०१३ साली प्रकाशित झाला आहे. त्यांनी आपले कथालेखन मावची, भिल्ली बोलीतून केले आहे. वाचकांना खिळवून ठेवण्याची ताकद त्यांच्या लेखनशैलीत आहे. या कथासंग्रहात मावची, भिलोरी बोली, हिंदी व इंग्रजी भाषेतील शब्द आले आहेत.

या कथासंग्रहातील मावची आणि भिल्ली बोलीतील शब्दसंग्रह- शिदोरी - अन्नधान्य, धकय - चालतं, जिरे पोरं - टुकार किंवा उनाड पोरं, पोसा - मुलगा, गेंदाळू - मोठ्या कणसाची, खराज- खरच किंवा खरोखर, सोट्या - लाकडं, हयेरसारखी - विहिरीसारखी, सुकाडीन - सुखवणे/वाळवणे, डोसाना - म्हताऱ्यांना, रोडाली - तमाशा, कथाबी - कोठेही, बिडार- बिऱ्हाड, बांदा/बांदी - भारा/मोळी, लीडेल - घेतली, दग - चिंता, बुंदाडीत - लग्नात, धयडपणमा - म्हतारपणात, पात नाडली - पात जुंपली, दांडया - घराचे वासे, इत्यादी शब्द येतात.

'नवसा जिलणीचा एल्गार' या कथासंग्रहात आलेल्या काही संकल्पना -

देज/देहज - आदिवासी समाजातील लग्नामध्ये वर पित्याकडून वधूला धान्य, पैस आणि काही चिजवस्तू देण्याची पद्धत.

पात - आदिवासी समाजामध्ये शेतातील धान्य काढल्यानंतर ते खळ्यावर वाहून आणतात. ते चांगले वाळल्यानंतर नागली, वरई, सावा अशी पिके आणि भात झोडल्यानंतर पेंढा खळ्यात पांगवतात. मग त्यावर बैल जुंपून गोल-गोल फिरवतात. त्याला पात म्हणतात.

आकडी - पात धरल्यानंतर त्या धान्यातील भूस (आकडी) हालवण्यासाठी बांबूच्या शेंड्यांकडे थोडी वाकडी नागी असलेली चार - पाच फुटाच्या काठीला आकडी म्हणतात.

वंडाडीज - नागली या धान्याच्या दाण्यांवर छोटी - छोटी अवरणे किंवा टरफले असतात, त्याला वंडाडीज म्हणतात.

चिंबडया/कांबडया - बांबू फोडून किंवा चिरून त्याच्या घोळून आणि साळून बारीक - बारीक काडया, (खड), पाते काढणे त्याला चिंबडया/कांबडया असे म्हणतात.

बेळी - आदिवासी समाजामध्ये घर, कुंपण किंवा लग्नकार्यात दोन नांग्या (बेचक्या) असलेल्या छोट्या-छोट्या सरळ मेढी जंगलातून तोडून आणतात. त्यांना आदिवासी भिल्ली बोलीत बेळी म्हणतात.

गुढी पाहणे - आदिवासी समाजामध्ये काही अघटीत घडले आणि त्यांना भुतापिश्चाचविषयक संशय आला तर ते भगताकडे जाऊन खातरजमा करतात. त्याला गुढी पाहणे असे म्हणतात.

या कथासंग्रहात आलेल्या म्हणी आणि वाक्प्रचार कथेच्या भाषासौंदर्यात भर घालतात. या कथासंग्रहात आलेल्या म्हणी - उदा. डोकाले डोकं लावं, जवानीमा किसबीण, धयडपणमा डाकीण, मी हयोर ना, नदी सय, आगनी आन् वागनी तोंडमाइन कोनलाच काढता येत नाही, मी तुला परनी लयना, का तू मला परनी लयनी अशा प्रकारे भिल्ली बोलीतील म्हणी या कथासंग्रहात आल्या आहेत.

या कथासंग्रहात आलेले वाक्प्रचार - उदा. देमार करणे - मारमारी करणे, साक पाडणे - दारूचे थेंब जमिनीवर टाकणे, फाळा देणे - वर्गणी देणे, चावळत बसणे - चर्चा करणे, झगडा घेणे - वटीभरण/काडीमोड घेणे, रांधायला बसणे - स्वयंपाक करणे, झक मारणे - मनस्तःप होणे/पश्चाताप होणे अशा प्रकारे वाक्प्रचार या कथासंग्रहात आले आहेत.

या कथासंग्रहात आलेल्या प्रतिमा आणि प्रतीके -

या कथासंग्रहात आलेल्या प्रतिमा - उदा. फांदया छाटून खोड राहिलेल्या झाडाप्रमाणे (पृ. २५), स्त्रीपुरुषांचे फेर लाटांसारखे उसळत(पृ. ३५), डोंगरावरून पाणी चमकत वाहातं, तसं दोर्घीच्या गालावरून आसवं वाहू लागली (पृ. ४४), पावसाळी काळी रात्र (पृ. ५८), काळाकुट्ट अंधार (पृ. ७०), तिचा आवाज काळी रात्र चिरत गावभर घुमतो (पृ. ७४), वाघीणीसारखी

चवताळली (पृ. ७६), काळी आकृती (पृ. ९६), अंधार चिरत गरजली (पृ. ९६), विळ्याच्या पाठीएवढी चंद्रकोर अंधूक चमकत होती (पृ. ८४), अशा प्रतिमा या कथासंग्रहातील कथांमधून आल्या आहेत.

या कथासंग्रहात आलेली प्रतीके - उदा. कावळे एका कावळ्याभोवती जमून त्याला टोचत होते. (पृ. ११), गोऱ्या कुऱ्याचा दगडी खांब (पृ. ५७), सगळे पुरुष गिधाडासारखे टपून बसले होते (पृ. ६४), सापासारखा फणा काढत (पृ. ७७), विंचू (पृ. ८२), इत्यादी प्रतीके या कथासंग्रहामध्ये आलेली आहेत.

या कथासंग्रहात आलेले ग्रामीण बोलीतील शिवराळ शब्द - कथाशयाशी एकरूप होताना दिसतात. त्यामुळे कथेतील पात्रांच्या मनातील भावभावना, राग - लोभ, मद - मत्सर, व्देष याची प्रचिती येते. उदा. 'नवसा भिलणीचा एल्गार' या कथेमध्ये नवसाचे लग्न होऊन एक वर्ष झाले. तरी बायकोला मूल झाले नाही. तेव्हा नवसाचा नवरा बापू आपल्या आईला सांगतो, "मा, मी त्या काळतोंडीच्या हातचे आजपासून भाकरपाणी घेणार नाही. मला तिची शिसारी आली आहे. लग्नाला वर्ष होत आलं, तरी ही काळतोंडी वांझोटीच." (पृ. ७५). त्यामुळे घरात भांडण होते. नवसाचा नवरा बापू तिला काठीने मारायला तुटून पडला. तेव्हा तिने काठी वरच्या वर तोलून धरत त्याला म्हणाली, "अरे, कुणबट्यांच्या पोटचा, पोटकाढ्या, मी पवळू भिल्लाची, खऱ्या बिवाऱ्याची औलाद आहे." (पृ.७६), अशा खोटारड्या माणसाबरोबर मी कसं जगावं?" (५.७६). एक दिवस नवसाच्या सासूचा भाऊ रायसिंग तिला बाजाराच्या वाटेवर भेटतो. तेव्हा तो तिला सांगतो. पोरी सावध रहा. तुझा नवरा वडगावचे पंच घेऊन येणार आहे. हे ती आपल्या आईला सांगते. तेव्हा तिची आई यमना म्हणते, "गोरा पोरगा पैदा करायल पडली असेल एखाद्या दाजीबापूच्या खाली, माझी सोऱ्यासारखी पोर काळी लागते तिला". (पृ.८३) एके दिवशी नवसा आणि भिवसन बाजारला गेले. ज्या कापड दुकानात भिवसनचा मुलगा कामाला होता, त्या दुकानाच्या पुढे ते उभे असताना भिवसनचा मुलगा रतन दणादण पाय आपटत बाहेर आला आणि रागान भिवसना म्हणाला, "ह्या भिलणीच्या

हातची भाकर तू मला रोज देत होता का? अरे, तू बाटला आणि आम्हालाही बाटवलं...! (पृ.९१)
 बाजारातून भिवसन नवसाच्या पुढे पेढीकडे निघतो. तेव्हा त्याचे दोन्ही भाऊ आणि मुलगा
 त्याला पुलाजवळ गाठवून मारू लागतात. हे शानू भंगीन बाजारातून येणाऱ्या नवसाला सांगते.
 तेव्हा नवसा कमरेचे लुगडे खोचून त्यांना शिव्या देत तिघांवर चाल करून जाते. त्यावेळी
 भिवसनवर चढलेल्या भावांना मेलेल्या उंदरासारखे बाजूला फेकत म्हाते, "याद राखा! परत
 तात्यावर हात टाकला, तर तुमचं तोंड दगडाने ठेचून फोडेल, भिलणी भोगायला गोड लागतात,
 दारू ढोसलायला, रांडा भोगायला भिलणीच दिसतात. तुम्ही कोणत्या बामणाच्या पोटचे आहेत
 सांगा ना मला?" (पृ. ९१), 'जानकीची सीता! या कथेमध्ये "धर रे भाडखाऊ, या भाडना पैसा.
 (पृ.४९) सांड (पृ.४९) भडवा (पृ. ५०) तसेच बांबूची मोळी!, 'भुताळ्या' या कथांमधून अशा
 प्रकारची ग्रामीण बोलीतील शिवराळ शब्द येताना दिसतात. अशा प्रकारे ग्रामीण बोलीतील
 शिवाराळ शब्दसंवाद या कथासंग्रहात येत असले तरी कथाशयात ते चपखाल बसलेले आहेत.

बाबाराव मडावी यांची कथालेखनाची भाषाशैली -

बाबाराव मडावी हे आदिवासी साहित्यातील महत्वाचे कथालेखक आहेत. त्यांचा 'भाकर
 हा कथासंग्रह जून २०१३ साली प्रकाशित झाला आहे. त्यांनी आपले कथालेखान आदिवासी
 परधानी बोली आणि मराठी भाषेतून केले आहे. त्यांच्या या कथासंग्रहात आदिवासी परधानी
 बोली आणि इंग्रजी, हिंदी भाषेतून आलेला शब्दसंग्रह - उदा. खंती - सडकेवर (रस्यावर माती
 टाकणे), वावर- खाचर, खट्टल - गवताची झोपडी, संदूकात - अडगळीचा कोपरा, पोहरा -
 विहिरीतून पाणी ओढण्याचे साधन, कातावणे - रागवणे, बितणे - अडचणीत सापडणे, वरीस -
 वर्ष, डोया - डोळा, सभाव - स्वभाव, असे अनेक शब्द येतात.

या कथासंग्रहात आलेल्या काही निवडक संकल्पना कथाशय अधिक स्पष्ट करण्यास
 मदत करतात.

दुड्डी/दुरडी - बांबूच्या काड्यांपासून विणून तयार केलेली भाकरी ठेवण्यासाठीची छोटी टोपली.

निंदन - शेतीची पेरणी अथवा लावणी केल्यानंतर त्या पिकांमध्ये वेगवेगळ्या प्रकारचे निरपयोगी तन उपटून टाकणे याला आदिवासी समाजात निंदणी किंवा निंदन असे म्हणतात.

सपरी - सपरी म्हणजे घराच्या बाजूला अडगळीचे साहित्य ठेवण्यासाठी केलेली तात्पुरती जागा.

या कथासंग्रहात आलेले वाक्प्रचार कथाशयाला ठळक करत जातात. उदा. हरकजून जाणे - आनंदीत होणे, धीट लागणे - दृष्ट/नजर लागणे, उधळी लागणे - उधय लागणे इत्यादी अनेक वाक्प्रचार येतात.

या कथासंग्रहात आलेल्या प्रतिमा आणि प्रतीके पुढीलप्रमाणे -

या कथासंग्रहात आलेल्या प्रतिमा - उदा. अंधाराची दाट छाया (पृ. ३४), आंब्याला बहर यावा तशी शांता मोहरून गेली (पृ. ३६), आकाशात जोराने वीज चमकली (पृ. ७४), बुडत्या सूर्याला साक्षी ठेवून (पृ. ६४), सर्जा वाघासारखा चवताळला (पृ. ५४), इत्यादी अनेक प्रतिमा आलेल्या आहेत.

या कथासंग्रहात आलेली प्रतीके - उदा. बाज्या सावध वाघाप्रमाणे भाकरीच्या शोधात (पृ. २२), बा चं स्मारक (पृ. ७०), द्रोणाचार्यानं एकलव्याचा अंगठा कापला (पृ. ८७), प्रिया कात टाकलेल्या नागिनीप्रमाणे (पृ. ६९), अशा प्रतिमा व प्रतीके या कथासंग्रहात आलेली आहेत.

सुनील गायकवाड यांची कथालेखनाची भाषाशैली -

सुनील गायकवाड हे आदिवासी साहित्यातील नव्या दमाने कथालेखान करणारे महत्वाचे कथालेखक आहेत. त्यांचा 'भोगऱ्या' हा कथासंग्रह ३० जानेवारी २०१५ प्रकाशित झाला आहे. त्यांनी भिल्ली आणि मराठी भाषेतून कथालेखन केले आहे. त्यांची लेखनशैली चिंतनशील, विनोदी तर कधी उपहासगर्भ होते.

सुनील गायकवाड 'भोगऱ्या' या कथासंग्रहातील शब्दसंग्रह - उदा. लत- सवय, वखत - वेळ, कुदलेलं - वाढलेले, धल्ल्या - म्हताऱ्या, वारीसना - वारसदार, चेंदल्याने - गेल्याने,

उबगला - कंटाळला, तीन हाट - तीन आठवडे, नादारी - मजूरी/रोजगार, बिढार - बिन्हाड, केकताड - घायपात, गावडी - गाय, ठेलारी - मेंढपाळ, बस्ती - मेंढया बसवण्याची जागा, मिरधा - मेंढपाळांचा प्रमुख, चेंदून - हिंइन/फिरून, किरवण्या - विनंत्या, इत्यादी शब्द या कथासंग्रहातून आदिवासी कथेच्या भाषिक सौंदर्य वाढवितात.

'भोगन्या' या कथासंग्रहात आलेल्या काही संज्ञा/संकल्पना कथाशय नेमकेपणाने स्पष्ट करतात.

खारी सडकायला - आदिवासी समाजातील माणसाचे मयत झाल्यानंतर दुसऱ्या दिवशी सकाळी सर्वजण प्रेत दहन केलेल्या ठिकाणी जमतात. प्रेत दहन केलेल्या ठिकाणी साफसफाई करून ती जागा धुवून काढतात. मग एका बादलीत मध, दुध, गोमुत्र बादलीतील पाण्यात टाकतात. घरातील थोरली व्यक्ती एक छोटा खडा आणि हाराळी पाण्याने धुऊन घेतो. मग बादलीतील पाणी व हाराळी त्याच्या हातावर आलेले सर्वजण सोडतात. या विधीला खारी सडकायला अथवा सावडणे किंवा पाणी घालणे असेही म्हणतात.

बनाटया - घराच्या पाठीमागील बाजूला भाजीपाला लावण्यासाठी कुंपण (वाडगा) करण्यासाठी अथवा घराची वळचण बांधण्यासाठी लाकडाचे छोटे-छोटे फोक (छोटे वासे) तोडून आणणे त्याला बंधाटया म्हणतात.

भोंगन्या - भोंगन्या किंवा गुलाल्या बाजारात देशभरातील आदिवासी एकत्र येऊन वेगवेगळी सोंगे नाचवतात. हा आदिवासींचा सांस्कृतिक उत्सव आहे. या ठिकाणी सर्व वयोगटातील माणसे स्नेहभावाने एकत्र येतात. समाजातील तरुण-तरुणी आपल्या आयुष्याचा जोडीदार यावेळी निवडतात. मग जमातपंचयतीच्या सहमतीने विवाह सोहळा पार पडतो.

भोंगन्या कथासंग्रहात आलेल्या काही म्हणी आणि वाक्प्रचार -

'भोंगन्या' कथासंग्रहात आलेल्या काही म्हणी - उदा. धरम किया और नरक पाया तेरे वास्ते, मीठाण्यात मीठ नाही अन् पीठाण्यात पीठ नाही, नवऱ्याचा मार अन् भावकीचा खार, शरीराने वागणे अन् मनाने मरणे, महाडीची काडी होते अन् काडीची माहाडी होत इत्यादी.

‘भोंग्या’ कथासंग्रहात आलेले काही वाक्प्रचार – उदा. टिरघाणं लावणे - गान्हाणं/कटकट लावणे, कोक उजाडणे - कुस उजवणे. बेंबली होणे - दमून जाणे, कौल देणे - परवानगी/सहमती देणे, रेड टाकणे - धाड टाकणे, टंगळून जाणे - कंटाळून जाणे, किरोण्या करणे - विनंती करणे यासारखे अनेक वाक्प्रचार या कथासंग्रहात आले आहेत.

‘भोंग्या’ या कथासंग्रहात आलेल्या प्रतिमा आणि प्रतीके –

प्रतिमा – उदा. शांत किरकिरीत रात्र (पृ.१३), जानकी बेभान झालेल्या नागिनीसारखी (पृ.२३), सरूला घर पेटल्यासारखे वाटायचे (पृ.५७), सुर्योदय (पृ.६९), इत्यादी प्रतिमा आलेल्या आहेत.

प्रतीके – उदा. यमांनी त्यांच्यावर झडप घातली. (पृ.२७), महादेवाचा नंदी. (पृ.८१), दबलेल्या रानमांजराप्रमाणे (पृ. १०९). इत्यादी प्रतीके आलेली आहेत.

‘भोंग्या’ या कथासंग्रहात आलेली घोषवाक्ये/सुभाषिते –

‘पावबा महाराज की जय’ (पृ.८२).

‘भोंग्या’ या कथासंग्रहात आलेले ग्रामीण बोलीतील शिवराळ शब्दांचा वापर कथाशयात चपखल बसतात. त्यामुळे आदिवासी मराठी कथेचे भाषिक सौंदर्य खुलून दिसते. उदा. ‘गुलब्या’ या कथेत गुलब्या बाजाराला रस्त्याने जात असताना त्याला भूक लागली. रस्त्याच्या कडेला त्याला ऊसाच्या थप्या दिसल्या, तो त्या थप्यांवर बसून ऊस खात होता. तितक्यात ऊसाचा मालक धोंडू माळी तिथे आला व गुलब्याला रागात म्हणाला, "काय बे... ओ... भडवा, काय वागळत बसला रे? ऊस काय तुझ्या बापजायानं लावून ठेवला. बेंबटनाक्या कुठला!" (पृ. ३६). याचा राग गुलब्याला आला. म्हणून रात्री आठ-दहा पहिलवान मित्र सोबत घेऊन तो धोंडू माळ्याच्या उसाच्या मळ्यात जाऊन सगळा उस सफासफ तोडून बीमोड केला. हे दृश्य सकाळी उसाचा मालक धोंडू माळी याने पाहिले. तेव्हा तो गुलब्याला शिव्या देत म्हणाला, “साला गुलब्या, वो... वो, माजला. त्यानं उसाचा सत्यानाश केला. कापून काढलं वैन्यानं ऊस सारा.

(पृ.३७). "साला कावरायेल, पोट डाडन्या, अक्कर माश्या, चेदला (प्र. ४०) तर 'डाकीण' या कथेमध्ये ग्रामीण शिवराळ शब्दांचा वापर इबलीस, डाकीण, अवदसा." आलेले आहेत.

डॉ. संजय लोहकरे यांची कथालेखनाची भाषाशैली -

डॉ. संजय लोहकरे हे आदिवासी साहित्यातील प्रमुख कथालेखक आहेत. त्यांनी आपल्या कथांचे लेखान डांगाणी बोलीतून केले आहे. त्यांची लेखनशैली सहज सोपी दैनंदिन जीवनातील आहे. कधी ती चिंतनशील, तर कधी चित्रदर्शी येते. त्यांची लेखनशैली लयबध आहे. त्यांचा 'डांगाणी माणसं' हा पहिला कथासंग्रह १५ नोव्हेंबर २०१५ साली प्रकाशित झाला आहे.

त्यांच्या 'डांगाणी माणसं' या कथासंग्रहातील शब्दसंग्रह - कातावली - रागावली, इराइत - विश्वासात न घेता, वस्ताकीन- आपल्या क्षेत्रात कर्तबगार, यरी - सहज/विनाकारण, हाटकणे - आवाज देणे, लयदीच - खूप वर्षापूर्वी, पक्या वाड्क्याने - खूप उशीराने, सायसंगीत - हुबेहुब, इला - हिला, वळक - ओळख, इडं - इथं, वसवा - स्वतःची सावली, चहन - सहन, कळवंड - भांडण, हँयाबकणे - रागात मोठ्याने ओरडणे, चेहन्यासारक - शहण्यासारखं, गवसणे - शोधणे, इळभर - दिवसभर, घालपांडे - ऐकून न ऐकल्यासारखे, महामूर - भरपूर इत्यादी डांगाणी बोलीतील शब्दसंग्रह मराठी आदिवासी कथेचे भाषिक सौंदर्य वाढवून मराठी भाषेला समृद्ध केले आहे.

'डांगाणी बोली' या कथासंग्रहात आलेल्या काही निकडक संकल्पना कथाशय समजण्यास मदत करतात. उदा.

कुहित - आदिवासी समाजातील घरांची बांधणी कच्च्या घरांची असते, ते आपल्या घराच्या छतावर गवत टाकून ऊन- वाऱ्यापासून संरक्षणासाठी आच्छादन टाकतात. हे गवत जसे-जसे जूने होत जाते, तेव्हा त्याला कुहित म्हणतात.

उक्ता - आदिवासी समाजातील माणसे एखादया शेतकऱ्याकडे किंवा आपल्याकडील वस्तू एक विशिष्ट रक्कम घेऊन काम करून देतात. त्याला उक्ता घेणे अथवा देणे म्हणतात.

वायली - आदिवासी समाजातील माणसे विशिष्ट कालावधीनंतर आपल्या घरादारामध्ये, शेतीमध्ये आपल्या हिश्याची स्वतंत्र वाटणी घेऊन आपला वेगळा संसार सुरू करतात. त्याला वायला घेणे म्हणतात.

सावड - आदिवासी समाजामध्ये समूह भावनेतून विनामूल्य एकमेकांकडे कामाला जाऊन सहकार्याची भावना जोपासत असतात.

देसात - डांगाणातील आदिवासी समाज हा शेतीतील कामे संपल्यानंतर ते सात - आठ किंवा दहा-बारा जणांची टोळी करून पुणे जिल्ह्यातील नारायणगाव बस स्थानकावर जाऊन थांबतात, नारायणगाव परिसरातील बागाईतदार, जमीनदार तिथे येऊन त्या समूह टोळीला सकाळी सात पासून संध्याकाळी सात पर्यंत काम करण्यासंदर्भात मजुरीचा भाव ठरवून कामाला नेतात.

'डांगाणी माणसं' या कथासंग्रहात आलेल्या म्हणी आणि वाक्प्रचार -

'डांगाणी माणसं' या कथासंग्रहातील म्हणी - १) पहेती चांदाकन चालंती बांधक, २) हारबऱ्याची डहाळी आन् बायची जात सारखीच, ३) देव लागला दिया त पदर नही घिया, ४) मन खाये त्याला कोण पहे, ५) दिवसभर घरीन आता दिवा लावून दळान करी इत्यादी म्हणी आल्या आहेत.

'डांगाणी माणसं' या कथासंग्रहातील वाक्प्रचार - उदा. चिंगाट पळणे - जोरात पळणे, बैतवार सांगणे - व्यवस्थित सांगणे, कासातून सुटणे - त्रासातून/जाचातून सुटणे, खत वाटणे - आठवण येणे, खुडावून जाणे - कळ लागणे, उकीर काढणे - पुन्हा-पुन्हा आठवण येणे, यासारखे अनेक वाक्प्रचार या कथासंग्रहात येतात.

'डांगाणी माणसं' या कथासंग्रहातील प्रतिमा आणि प्रतीके -

'डांगाणी माणसं' या कथासंग्रहातील प्रतिमा - उदा. दात वाळकाच्या ब्या सारखं लायनीत (पृ. ३९), खुडूक कौबडीसारख्या टुकटुक पहेत आसं. (पृ.७२), इत्यादी प्रतिमा आल्या आहेत.

'डांगाणी माणसं' या कथासंग्रहातील प्रतीके - शेंदऱ्या आंब्यासारखा लालबुंद (पृ. २३)

'डांगाणी माणसं' या कथासंग्रहात ओघाने आलेले ग्रामीण बोलीतील शिवराळ शब्द कथाशयात चपखल वापर केलेले आहेत. उदा. 'गारबा' या कथेत डांगाणातील काही आदिवासी माणसे शेतीची सर्व कामे संपल्यावर कामाच्या शोधात नारायणगावच्या बस स्थानकावर थांबतात. भाकरी खाल्यावर ती शेजारच्या ऊसाच्या रसाच्या दुकानात पाणी पिण्यासाठी जातात. तेव्हा ऊसाच्या रसाचा दुकानदार त्यांना म्हणतो, "आरे काळपाटाहो, जरा थोंडा थोंडा पाणी प्या रं, गिऱ्हायकाली रहंघ्या." (पृ. ५०). 'किसनाव म्हतारी' या कथेतील ही आजी खरीखुरी डोळ्यांची डॉक्टरीण होती. कोणाच्याही डोळ्यात घाण गेली की लोका रात्री अपरात्री म्हतारीच्या घरी जायची. म्हतारीचा दार वाजवायची. तेव्हा म्हतारी घरातून शिव्या देत दार उघडत म्हणायची, "का रं मेलोओ, मूचमोडेओ, येरवाळी याता येत नाही का?... " (पृ.७७). तसेच 'गज्या फिटड' या कथेमध्ये हरामखोरावं?" (पृ. २१) 'व्हयकू आजी' या कथेमध्ये "ये भाडखावा (पृ. २५), 'भिसाव म्हतारी' या कथेत "का रं मूचमोडयावं, (पृ. ३१) या कथांमधून देखील अशा प्रकारे माया, आपुलकी, प्रेम, जिऱ्हाळा तर काही वेळा जातीवरून हिणवण्यासाठी ग्रामीण बोलीतील शिवराळ शब्दांचा वापर झालेला दिसून येतो.

समारोप -

आदिवासी साहित्यिकांनी आपआपल्या प्रदेश भिन्नतेप्रमाणे विविध बोलीभाषेतून कथालेखन केले आहे. त्या त्या भौगोलिक प्रादेशिकतेची सांस्कृतिक परिमाणे मराठी आदिवासी कथालेखानाच्या भाषिक सौंदर्याला प्राप्त झाली आहेत. त्यामुळे आदिवासी कथालेखकांच्या कथालेखनाचे वेगळेपण दिसून येते.

निष्कर्ष -

१. आदिवासी कथालेखकांनी आपल्या अवतीभवतीचे वास्तव जीवन चित्रित केले आहे.
२. आदिवासी कथालेखकांनी आपल्या वेगवेगळ्या बोलीभाषेतून कथालेखन केले असल्याने प्रादेशिक वैशिष्ट्ये आणि सांस्कृतिक विविधतेचे दर्शन घडते.

संदर्भ :-

१. जोशी, सुधा - कथा:संकल्पना आणि समीक्षा, मौज प्रकाशन, मुंबई, प्रथम आवृत्ती : २००० (पृ. क्र. २४).
२. डॉ. लोहकरे, संजय, - 'निवडक प्रस्तावना', मेधा पब्लिशिंग हाऊस, अमरावती - ०६, प्रथमावृत्ती : १५ जून, २०२३. (पृ. क्र. ५६).
३. आत्राम, उषाकिरण-१. अहेर (कथासंग्रह), अखिल गोंडवना - गोडी साहित्य परिषद, नागपूर -२४. प्रथम आवृत्ती : ऑगस्ट -१९९६.
४. सरकुंडे, माधव-१. सर्वा (कथासंग्रह), देवयानी प्रकाशन, यवतमाळ. प्रथम आवृत्ती : १४ एप्रिल - २०००.
५. दोबाडे, संजय - पितळ(कथासंग्रह), समाज प्रबोधन संस्था प्रकाशन, नाशिक - ९. पहिली आवृत्ती : आक्टोंबर - २०११.
६. गावित, नजूबाई - नवसा भिलणीचा एल्गार (कथासंग्रह), सुगावा प्रकाशन, पुणे -३०. प्रथमावृत्ती : जानेवारी - २०१३.
७. मडावी, बाबाराव - भाकर(कथासंग्रह), अभिनंदन प्रकाशन, कोल्हापूर - १२. प्रथमावृत्ती : जून,- २०१३.
८. गायकवाड, सुनिल - भोगन्या (कथासंग्रह), मेधा पब्लिशिंग हाऊस, अमरावती - ०६. प्रथम आवृत्ती : ३१ जानेवारी, - २०१५.
९. लोहकरे, संजय - डांगाणी माणसं (कथासंग्रह), मेधा पब्लिशिंग हाऊस, अमरावती - ०६. प्रथम आवृत्ती : १५ नोव्हेंबर, - २०१५.